

Матија Малешевић

Докторанд

Факултет политичких наука

Бања Лука, БиХ

matija.malesevic@yahoo.com

СТРАТЕШКО-КУЛТУРНИ ОСНОВИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ УЈЕДИЊЕЊА

Сажетак

Након кратког теоријско-методолошког увида у концепт стратешке културе, спроводи се упоредна анализа културно-политичких прилика у различитим деловима Словенског Југа: Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Словенији. У овој анализи уочавамо заједничке друштвене тенденције, од којих је најважнија књижевни сукоб између старије и млађе генерације уочи Великог рата. Овај сукоб не само да осветљава процес настанка Југославије из нове перспективе, већ представља значајан пример који омогућава разумевање различитих стратешких култура и њиховог утицаја на формирање конкретне државне заједнице.

Кључне речи: Југославија, уједињење, књижевност, политика, култура.

Идеја формирања наднационалне творевине у форми југословенског уједињења или балканског федерализма присутна је у српској политичкој мисли још од самих зачетака модерне српске државе. Како истиче један од наших познатих историчара, „српски поглавари и интелектуалци врло добро су знали да у међународној арени могу да преживе само велике и јаке државе. Њихове земље су могле или да се прошире и уједине или да нестану”.²⁶⁷ У том контексту, можемо закључити да је крајњи циљ сваког аутохтоног покушаја међународних интеграција на Балкану; пружање отпора окупатору и решавање егзистенцијалних питања. Остаје чињеница да су интеграциони покрети на Балкану углавном били дело појединаца и никада нису успеле да ухвате дубље корене у народу. Изузетак представља револуционарно југословенство које се

²⁶⁷ Ковић Милош. *Уједињење и Ослобођење*. Политика, 2007.

раширило светлосном брзином непосредно пред Велики рат. У овом раду, покушаћемо да одговоримо на питање због чега је револуционарно југословенство задобило толике симпатије и које су биле његове стратешке одреднице. Поред тога, анализираћемо како је овај покрет постао толико снажан да је српска влада одмах након почетка Великог рата, у Нишкој декларацији прогласила уједињење свих Јужних Словена под Аустроугарском за свој примарни ратни циљ. За ту анализу, користићемо концепт стратешке културе како бисмо боље разумели друштвено-политичке и културне факторе који су обликовали овај историјски процес.

Држава као производ стратешке културе

Концепт стратешке културе први пут је изложен 1972. године у анализи америчке Ранд корпорација посвећеној совјетској нуклеарној доктрини. На тој почетној етапи развоја стратешке културе, најважније је било довести у питање широко распрострањену позитивистичку парадигму у међународним односима, која је постала зависна од теорије игара, математичких симулација и компјутерских прорачуна. Концепт стратешке културе указивао је да међународни актери не поступају увек рационално, те да се у идентичним међународним околностима, могу понашати на суштински различите начине. Ако желимо да разумемо и предвидимо понашање других држава, осим грубих материјалних фактора, потребно је узети у разматрање и „културолошке, идеолошке и организационе факторе”.²⁶⁸

Овако схваћен концепт стратешке културе није дирао у епистемолошке основне реалистичке теорије међународних односа по којој је воља за моћ и даље примарни покретач светске политике. Материјални фактори имају одлучујућу улогу, а стратешка култура је ту само као неки коректив који указује на различите предиспозиције државе ка одређеном „стилу” ратовања. Најпризнатији стратешко-културни истраживач Алистера Џонстона гледао је на концепт стратешке културе, као на једну од варијабли које у корелацији са осталима, може, а и не мора да утиче на понашање.²⁶⁹ Тај компромис између реалистичког и културолошког приступа називао је „културним реализмом”. Он данас представља преовлађујући методолошки оквир за изучавање стратешке културе и заступљен је у већини домаћих научних радова.

²⁶⁸ Snyder, J. The Soviet Strategic: Implications for Nuclear Options. A project Air Force report prepared for the United States. Santa Monica, CA: RAND Corporation R-2154-AF, 1977.

²⁶⁹ Johnston, A. Thinking about Strategic Culture. In *International Security*, Vol. 19 br. 4. Cambridge The MIT Press, 1995.

Поред реалистичног, стидљиво се промаља и конструктивистички приступ стратешкој култури према коме су идеје, вредности и културне норме примарни чиниоци у обликовању стратешких и безбедносних пракси. У складу са овим приступом, идеје и вредности не само да обезбеђују контекст у коме се друштвене активности одвијају, већ постају сами себи циљ. То значи да стратешку културу не можемо одвојити од понашања већ је морамо посматрати као „симболичку мрежа значења унутар које стратегија добија конкретан смисао”.²⁷⁰ Из тога произилази да геополитичке одлуке, савезништва и интеграциони процеси представљају саставне делове шире културне матрице која обликује свест о месту државе у међународном систему. Другим речима, перцепција безбедности произилази и културолошких предрасуда, а не из рационалних калкулација.

Из конструктивистичког угла, стратешка култура није онтолошке природе, нешто ексклузивно и неодвојиво везано за један народ већ флуидна и социјално конструисана категорија у процесу перманентног прилагођавања. „Језик није тек пасивни одговор на спољни референтни систем већ је напротив креатор сопственог референтног система чиме сам доприноси обликовању реалности”.²⁷¹ Из тог разлога важно је истражити процес који доводи до креирања „референтног система”. То дакле значи да предмет стратешког-културног истраживања треба да буде, не утицај субјекта на међународни систем, већ процес настанка конкретног субјекта. На тај начин долазимо до спознаје културног контекста у коме се доносе одлуке, те смо у стању да их разумемо, а не само објаснимо.

У складу са конструктивистичком методологијом, наш главни задатак приликом изучавања стратешко-културних основа југословенског уједињења је истраживање културних иновација и формација које су претходиле стварању Југославије. Фокус је на процесу формирања друштвеног конструкта у коме се одвијају епски догађаји као што су Сарајевски атентат, Албанска голгота и фанатична борба за народно ослобођење у којима страда трећина популације у Србији.

²⁷⁰ Klein, B. *Hegemony and Strategic Culture: American Power Projection and Alliance Defence Politics*. Review of International Studies Vol. 14, br. 2. Cambridge: University Press, 1988.

²⁷¹ Ajzenhamer, V. *Strateške studije u službi hegemonije: pogled na stratešku kulturu iz ugla druge generacije*. Vojno Delo, Vol. 72 br. 4, 2020.

Србија

Имајући у виду културну и материјалну супериорност Западне Европе на почетку XX века, прозападна оријентација српске националне елите била је оправдана и очекивана. Чак ни преостали чланови „старих режима”, као што су Руска и Аустријска империја, нису остале имуне на процесе либерализације политичког и друштвеног живота. Апсолутна монархија, са традиционалним друштвеним уређењем изгубио је сваку перспективу. Идеје просветитељства, демократије и републиканизма захватиле су срца и душе народних маса широм Европе.

Тај процес пресађивање модерних културних садржаја и европеизирања српске патријархалне средине одвијао се посредством либерално-грађанске интелигенције окупљене око познатог београдског часописа Српског културног гласника (СКГ). Марко Цар, Богдан Поповић, Павле Поповић, Јаша Продановић, Слободан Јовановић као најистакнутији сарадници СКГ сматрали су се наследницима прве генерације либералних мислиоца окупљених око Уједињене омладине српске. Ипак, њихов патриотизам више није био реторски, митски и романтичарски, већ, трезвен, сув заснован на здравом разуму и просветитељском начелу.²⁷² У складу са позитивистичким погледом на свет сматрали су за сходно демистификацију и рационализацију стварности како би се раскрчио пут научном и техничком прогресу.

СКГ стремио је ка томе да „достигне висине најбољих модерних западних часописа” и постане „спона српске књижевности и западног света”.²⁷³ У складу са тим циљевима, подражавао је стилску формацију коју је зацртао његов први уредник, Богдан Поповић: „непромењивост лепог, схватање класичне пропорције и хармоније као врхунац уметности”.²⁷⁴ Исти аутор тврди да је у питању неокласицизам који још увек не долази у додир са источним уметностима. Међутим, Вучковић губи из вида да то није неокласицизам XVIII века, већ онај који је у савршеном складу са колонијалном експанзијом. Строгост, монументалност и прецизне форме биле су средство за потврду супериорности више културе над нижим, чиме се градио ауторитет код колонизованих народа. Политичка порука неокласицизма се огледала у следећем: Стари континент, као културно-историјски наследник античке Грчке и Рима, предодређен је за ширење цивилизацијске мисије. Зато се у Србији, као и у осталим патријархалним срединама, неокласицизам испољавао супротстављањем епском,

²⁷² Скерлић Јован. *Писци и књиге 5*. Београд : Просвета, 1964.

²⁷³ Скерлић Јован. *Српски књижевни гласник 1901-1911*. Београд : Давидовић, 1911.

²⁷⁴ Вучковић Р. *Поетика српске авангарде*. Београд: Службени Гласник, 2011.

романтичарском и традиционално-хришћанском наслеђу, стављајући у први план модерно, европско, класично.

Почетак XX века сматрао се епохом уметничког сређивања, пречишћавања од оријенталних утицаја, естетског уздизања и моралног консолидовања српског грађанства, нове друштвено-просветљене класе, преко које ће се Србија приближити западним демократијама. „Бити западњак није мала врлина”, говорио је један од најпознатијих српских песника, „у целој својој прошлости српско племе гледало према Западу”.²⁷⁵ У тој тежњи ка Европи, Дучић пресађује француски парнас на националну културу, приближавајући младом грађанству по први пут античко поимање лепог и идеје ларпурлартизма. Класичне и егзотичне теме биле су аутономне у односу на политичка и социјална збивања, тежило се ванвременској лепоти. Првенство се давало ерудицији и савлађивању формалних техника, док је садржина била у другом плану. подражавајући грађанско-либералну естетику из Европе, Дучић ће постати један од најпопуларнијих предатних песника, свакако најприсутнији у СКГ.

Доласком Јована Скерлића на место уредника СКГ, идеалистички класицизам уступа место реализму. Скерлић није био толико естета колико је био жесток противник „култа прошлости” и „алкохоличарског патриотизма” наслеђеног из доба немачког романтизма. За Скерлића, једини исправни пут представљала је републиканска и демократска Француска. Исток је, по његовом мишљењу, био „крменљив, дремљив, одвратан”, док је Запад представљао „закон живота”. „Српски народ, морао се поистоветити са стваралачким западним народима, како би с њима побеђивао, слично као што је Јапан урадио након реформи 1868. године. У супротном, ако би се супротставио Западу, српски народ би ризиковао ишчезнуће, као што је то био случај са северноамеричким домороцима”.²⁷⁶ Богдан Поповић и Скерлић били су две стране истог новчића, кованог крајем XIX века у западној Европи. Оба критичара уложила су свој књижевни капитал у „европски позитивизам”, обојен класицизмом и здравим разумом. Њихова мисија била је цивилизаторска – држали су чврст курс ка либералним демократијама и постепено успостављали „монопол на књижевни легитимитет”. Тиме су поставили основе културне хегемоније западних вредности унутар српског националног бића.

Истовремено, Скерлић је био један од најватренијих поборника интегралног југословенства, те се његов позитивистичка и западноцентрична

²⁷⁵ Дучић, Јован. *Споменик Војиславу*. У Александар Белић, 2018 српски лингвиста века, 1901. Стр. 179–184.

²⁷⁶ Скерлић Јован. *Писци и књиге 5*. Београд : Просвета, 1964.

стилска формација узима као кључна за стварање нове државе. Међутим, из једначине се неправедно изоставља читаво једно поколење, која на књижевну сцену ступа непосредно пред Велики рат. За њих је карактеристична безвољност, осећање умора, песимизам и потпуно разочарање савременим тенденцијама модерне цивилизације. Уместо здраве и расне књижевности које заговара Скерлић опредељују се за декаденцију, душевну апатију и песимизам. Сматрали су да је градска култура увезена из Европе главни узрок „расног, физичког, умног и моралног опадања српске нације”.²⁷⁷ Васпитавана у патријархалном духу, одрасла у руралним крајевима, омладина је у сусрету са грађанском културом, слично као на чувеној експресионистичкој слици Крик, пожелела да „врисне и закликће за спасавање народа”.²⁷⁸

Депресивно расположење најбоље ћемо препознати у њиховој књижевности. Када је реч о прози у први плану се истиче Милутин Ускоковић и његов роман Чедомир Илић који представља снажну критику грађанског и политичког опортунизма, разоткривање лажног парламентаризма и деградацију друштвених вредности. Кроз комплексне ликове и психолошке анализе, ми видимо једну потпуно дезоријентисану генерацију. Ту је Милићевићев роман Беспуће који дубоко зарања у унутрашње конфликте појединца, истражујући осећај губитка идентитета. Он се одликује снажним трагизмом и осећањем бесмисла, одражавајући жељу за бегом од стварности која гуши и отуђује.

Два песника који су својим поезијом узбуркали „мртво море” српске културне јавности били су Владислав Петковић Дис и Сима Пандуровић. Поезија првог прожета је дубоким емоцијама и песимизмом, одражава свет у којем владају безнађе и апатија. Декаденцијом и танким мелодичним осећањима Дис погађа тачно у нерв српске публике којој је по свему судећи додијала „висока и чиста уметност”. Сима Пандуровић, такође је изражавао дубоку забринутост и разочарање стањем у друштву. Попут Диса, истраживао је теме смрти, бесмисла и пропасти, али његов стил је често био оштрији и више циничан, одражавајући бунт против владајућих друштвених конвенција. У својој најпознатијој песми Светковина, Пандуровић је са драгом „сишао са ума” и завршио у душевној болници, тек тада је његов „живот постао је светао трен”.

Из тог декадентног миљеа произилази и Исидора Секулић са својим Сапутницима, књигом која говори о унутрашњим осећањима, егзистенцијалној тузи и борби појединца са светом око себе. Њена проза се одликује дубоким интроспекцијом и лирским изразом, постављајући нове стандарде у српској

²⁷⁷ Гађиновић, В. *Писма и огледи*. Сарајево : Светлост, 1956.

²⁷⁸ Исто.

књижевности. Сличну линију следи и сликарка Надежда Петровић, чија нервозна рука руши све тадашње академске каноне суптилног и лепог сликања. Њено дело одражава експресивну снагу, у којој се преплиће традиционално и савремено. Оно сведочи да револуционарно југословенство нема само књижевни већ и ликовни стилски израз, те да представља једну заокружену културну целину

Као главни уредник СКГ, Скерлић је у почетку показивао извесно стрпљење и толеранцију према културном бунту младог нараштаја. Иако им није затварао врата СКГ-а, његова одмерена критика јасно је указивала да је време да се врате на „здраве темеље”. Међутим, друштвено-политичке околности, економска депресија и општа друштвена ситуација нису ишли у прилог Скерлићевом оптимизму, те је „црни талас очајања” наставио са ширењем. Само у атмосфери опште апатије, један усамљени и повучени песник, попут Владислава Диса, могао је постати најтраженији песник. Након објављивања његове збирке песама Утопљене душе, Скерлић више није могао остати по страни. Јавно је осудио Дисову поезију, заједно са целокупним српским модернизмом: „Уместо да промовише здраве вредности, упућује на чистоту, духовни идеализам, веру и полет, модернистичка књижевност заглавена је само у унутрашња осећања, ствара мрачне слике, има потребу за раздраживањем и оргијањем”.²⁷⁹ За српског критичара, модернистичка стилска формација била је превазиђена већ 70-их година прошлог века.

Велика прашина у јавности која се дигла поводом Скерлићевог напада на Диса сведочила је да културни рат у Србији тиња већ дуже време. Поред естетске, овај сукоб је имао и политичку димензију. Док су једни сматрали да либерална демократија и капитализам немају алтернативу, други су били више социјално-револуционарно оријентисани. Њихово југословенство представљало је исто оно што и књижевност. Раскид са прагматичним и шематским оквирима и потрага за ирационалним и интуитивним. „Домовина, то није мртва руда која нас гвозденом руком веже, то је љубав за облак што плови овуда.”, гласили су стихови једног предатног српског модернисте.

Књижевни сукоб разматран у уско-националним оквирима може нам се учинити ефемерним, без већих утицаја на унутрашње и спољне политичке прилике. Према Тодору Манојловићу, један од фактора било је „професорско туторство” и „слаби социјални смисао наше духовне расе”.²⁸⁰ Стога, да бисмо

²⁷⁹ Скерлић, Ј. *Лажни модернизам у српској књижевности*. у Петковић, Д. 2000. *Можда спава и друге песме*. Београд : Српска књижевна задруга. Стр. 69-76.

²⁸⁰ Манојловић, Т. *Основе и развој модерне поезије*. Београд: Филип Вишњић, 1987.

оценили реалне домете предратних стилских формација, потребно је осврнути се и на остале делове Словенског Југа и потражити код суседа трагове сукоба младих и старих.

Хрватска

Правећи паралелу између друштвено-политичких прилика у Хрватској и Србији непосредно пред Велики рат, политички конзерватизам у првој знатно је присутнији. Он је у датом историјском контексту сведочи да Беч и Ватикан свој доминанти положај остварују посредством католичке цркве. Иако су Хрвати основали свој национално-либерални покрет кад и Срби, врло брзо се удаљавају од првобитних позиција. Овај тренд можемо пратити кроз еволуцију једне од најважнијих политичких странака у Хрватској – Странке права. На својим почецима, Странка права се посредством Еугена Квартерника претежно ослања на француске и италијанске револуционаре, борећи се за „независност Хрватске од аустријско-мађарског јарма”. Након неуспелог устанка 1871. године у Раковици и доласка новог руководства на челу са Франком Јосипом, Странка права прихвата за свој програм политику тријализма – Хрватску као једну од три федералне јединице под жезлом Хабсбурговаца, да би непосредно пред Велики рат постала чисто про-аустријска партија.

Освежење на хрватској политичкој сцени било је формирање Српско-хрватске коалиције, која је представљала наду за нови политички курс. Међутим, након велеиздајничког процеса и одстрањивања Фрања Сипила, коалиција је све више пристајала на компромисе, а све мање на борбу. Овај пад у политичком животу посебно је погађао омладину, која више није била спремна да следи опортунистичку политику према Бечу. Незадовољство младих са старијом генерацијом, као и у случају Србије, прво се испојило на књижевно-културном плану. Млади песник Тин Ујевић устао је против свог учитеља Антона Густава Матоша, највећег ауторитета хрватске књижевности. Повод за сукоб била је недавна смрт песника Августа Харамбашића, признатог члана Странке права, за кога је Матош тврдио да је „прирођени геније, први међу првима, песник који је на најбољи начин опевао Хрватску и Слободу.” С друге стране, Ујевић није признавао уметничку вредност Харамбашићеве поезије, сматрајући је „много више реторичком, а мање лиричном”.²⁸¹ Сукоб између Матоша и Ујевића био је много више од књижевног спора; он је означавао почетак раскола хрватске омладине са традицијама хрватске књижевности. „Компромитованом и трулом”

²⁸¹ Ujević T. *Kritike, prikazi, članci, polemike: o hrvatskoj i o srpskoj književnosti*. Zagreb: Znanje, 1965. str. 11.

хрватском национализму, омладина је супротстављала јужнословенско јединство. Ујевићеви стихови: „Овде је усред луке наша млада лађа уздигнула једра слободна, смјела и нова. И хотећи отпловити својим путем одлази без икаква вођа и заповедника”, симболисали су независну Југославију чија се култура неће ослањати на традиције Запада већ ће бити израз аутохтоне словенске културе.

Као један од најрадикалнијих омладинаца, Ујевић је убрзо протеран из Загреба. У међувремену, написаће есеј о Хрватској данашњици који у многоме објашњава свој преки суд према својим претходницима. „Вековна утопија Велике Хрватске никада није била даља и жалоснија него данас, а најодговорније је праваштво које спутава народну снагу, уместо да је буди”.²⁸² Алтернативу „стипендијској и професорској празноћи службене уметности” Ујевић види у „генијалности и смионости необузданог модернизма”. Одбацујући лартпурлартизам и аутономну уметност Ујевић је у потрази за унутрашњим противречностима и душом која је синоним слободе. На оптужбе да „истицање духа испред форме означава повратку старом романтизму” Ујевић одговара одрично: „то значи успињање у проматрању спиритуалних израза до вишег критерија спољашњих”.²⁸³ Хрватски песник нам заправо поручује да појам слободе схваћен у оном либералном, грађанском и спољашњем виду непотпун, те да је неопходно окренути се унутрашњим изворима слободе које проналазимо у народном духу.

Тин Ујевић није био изузетак у Хрватској, већ један од истакнутијих представника младе генерације која у југословенству препознаје нову веру и наду. Поред њега, значајну улогу имао је и Владимир Черина са својим часописом Вал из 1911. године, који је представљао живо сведочанство побуне младих против апатије и компромиса старије генерације. Овај часопис је означио почетак великог таласа који се проширио на читав словенски југ, нудећи потпуно нови поглед на свет. „Устајемо и снујемо устанак против старима, против овој нашој интелигенцији јер нам није оставила ни слободу, ни културу, ни снагу ни напредак”.²⁸⁴ За њих је била карактеристична „крхкост, непостојаност, распарчаност, пркос, псовка, буна, трагична литература, оригиналност и ексцентричност, један општи импресионизам”.²⁸⁵ Хрватски писац истиче да је његова генерација била једнако удаљена од романтизма њихових дедова и

²⁸² Исто. стр. 45.

²⁸³ Исто. стр. 59.

²⁸⁴ Čerina, V. Naša reč, Val – Glasilo hrvatske i srpske omladine. Zagreb br. 1, 1911.

²⁸⁵ Исто.

либерализма њихових очева, те да представља нови културно-историјски типа. Истовремено превратничка и конструктивна, омладина је стремила рушењу постојећих и стварању нових вредности, са којима би „полуварварска југословенска раса” преобразила Стари континент и „југословенизирала Европу”.²⁸⁶

Черина је сматрао Дисове Утопљене Душе једном од најбољих збирки песама јер српски песник „не пева само о блиским утопљеним душама, него о читавим утопљеним друштвима”.²⁸⁷ Дакле, у Дисовим песмама препознамо не само српску или хрватску друштвена стварност, већ ону универзалну, карактеристичну за читав људски род у датом историјском тренутку. Скерлић као изразити Југословен такође је изванредан међу хрватском омладином која га ословљава „монументом наше расе”. Конкретно Черина има само речи хвале за Скерлића, али са извесном задршком: „свеједно што је тољагама обарао застарелост и задоцњелост у књижевности, он је више него једаред био у данашњем веку за једно десетљеће натраг. У духовном свету наше свете Србије било је и таквих појава које су преко његове главе скочиле за неколико стопа унапред или спузле са стаза његовог оцртаног хоризонта, а он је неправедно грмио”.²⁸⁸ Умерена критика Скерлића потврђује естетску сродност српске и хрватске омладине и улогу саме књижевности у приближавању два народа.

У пролеће 1912. године, када је Аустроугарска, уочи Балканског рата, додатно поопштрила дисциплину у школама, омладина је реаговала одлучно, изашавши на улице и организујући ђачки штрајк испред Народног позоришта у Загребу. Овај протест био је само увод у немиле догађаје који ће кулминирати у јуну исте године неуспелим атентатом на „краљевског повереника” Славка Цуваја. Атентат је покушао Лука Јукић, а Август Цесарец је оптужен за подстрекивање, обојица припадници револуционарне омладине. Образлажући свој поступак говорили су да се хрватски пуцањ само надовезује на пуцањ младобосанца Богдана Жерајића. Били су дубоко уверени да је јединствена оружана побуна против надмоћне Аустроугарске једини пут до слободе. Иако су у јавности прокажени као лудаци и умоболници, осуђени на вишегодишњу робију, показивали су запрепашћујући ентузијазам: „Створимо хиљаде Јукића и Жерајића, култивирајмо их, одгојимо их, да си подају лијеве руке у знак помирења, а десном нек пуцају, па ће наше ријечи бити чин, наша ствар свршена.

²⁸⁶ Čerina, V. *Pjesme, proza, članci, eseji i zapisi*. Split : Slobodna Dalmacija, 1977.

²⁸⁷ Исто.

²⁸⁸ Исто.

Прешао сам можда у сањарење: опростите, час је одсудан и то све буни, узрујава, страшно, верујте”.²⁸⁹

Хрватски историчар је забележио да иако је већина хрватског народа подржала штрајк ђака, они не разумеју у потпуности значај револуционарног гибања: „Омладина је већ тада измакла из руку политичара из српско-хрватске коалиције, несвесно постала носилац политике у јужнословенским земљама Хазбуршке монархије”.²⁹⁰ Његова студија потврђује тезу да хрватска омладина није маргинални већ пресудни чинилац револуционарног гибања на Словенском Југу. Раме уз раме са наведеним омладинцима стајали су млади писци и интелектуалци Мирослав Крлежа Донадини, Антун Шимић и многи други. Њихова револуционарност уперена против католичког конзерватизма и либералног грађанства није била пуки производ политике, већ модернистичких иновација у култури.

Босна и Херцеговина

Омладина у Босни и Херцеговини осећала је аустријску хегемонију знатно интензивније него њихови вршњаци из суседних крајева. Тај субјективни осећај колонијалног статуса Срба са друге стране Дрине уочи Великог рата потврђују и новије постколонијалне студије, према којима је управо Босна најбољи пример „континенталне, унутаревропске колоније”.²⁹¹ Тај подређени положај и статус грађанина другог реда изазивао је снажан отпор, због чега је босанскохерцеговачки културни простор највише допринео радикализацији југословенског покрета. Управо у том простору било је најочигледније да уски национализам јужних Словена највише иде у корист аустроугарској хегемонији, те су као једину алтернативу мађаризацији, германизацији и италијанизацији видели у јединству Јужних Словена и словенизацији културе.

У академским круговима, посебно у домаћој историографији, превладава становиште по коме су босанскохерцеговачки омладинци окупљени у покрету Млада Босна заправо српска верзија Младе Европе – паневропског покрета којим је током 1830-их година из Лондона руководио харизматични Италијан Ђузепе Мацини. Овај покрет, који су чиниле националне револуционарне групе попут Младе Немачке, Младе Пољске и Младе Белгије, залагао се за либерализам и био усмерен против конзервативних центара моћи у Бечу и Санкт

²⁸⁹ Horvat, J. *Pobuna omladine: 1911-1914*. Zagreb : Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2006.

²⁹⁰ Исто.

²⁹¹ Andonovska, B. „Avangardno jugoslovenstvo predratne omladine.” *Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu*. Beograd : Institut za književnost i umetnost, 2021.

Петербургу. Српски пандан овим покретима препознајемо у Уједињеној омладини српској и њиховом часопису Млада Србадија који излази током 1860-их година. На челу са Владимиром Јовановићем, Светозаром Милетићем и осталом либерално-грађанском интелигенцијом махом су усмерени на либералне реформе и просветитељске идеје.

Млада Босна тражећи социјалну правду, револуционарну акцију и уједињење свих Јужних Словена била је пре свега ирационална и идеалистичка, далеко од једноставне реплике европских либералних покрета. У том духу говори и Боровоје Јефтић: „настала после руске револуције Млада Босна је природно следила колосек руске револуционарне мисли”.²⁹² Омиљени аутори међу младобосанцима били су Бакуњин, Кропоткин и Лавров.²⁹³ Ови истакнути руски револуционари разликовали су се од европске социјалдемократије по томе што верују да ће револуционарни преврат започети Словени, а не пролетаријат најразвијенијих индустрија Европе. Сматрали су да буржујска култура Запада нема капацитета да изнесе бreme револуционарних промена, те да је управо словенска раса та која мора понудити алтернативу постојећем капиталистичком поретку. Француску револуцију и објављена начела „братства, јединства, слободе” сматрали су позитивним историјским догађајем, али истовремено и незавршеним пројектом који тек треба довести до свог крајњег исхода. Наполеона Бонапарта био је само један од многих реакционара који су издали револуционарне идеале: „потпуну слободу за послове предузетника – строгу забрану за удруживању радника, лесе фер за једне, ограничавање побуне другима”.²⁹⁴ Управо према тумачењу Француске револуције долазимо до суштинске разлике између Младе Европе и Младе Босне. Док су први у републиканизму видели главну покретачку силу историје и као свој политички идеал постављали парламент, приватну својину и слободну трговину, други су сматрали да су управо те грађанске институције највећа препрека даљем револуционарном замаху. „Парламент је отровно дрво буржоаске државе, као што је берза отровно дрво капитализма”.²⁹⁵ Младобосанци пре свега су за рушење постојећих грађанско-буржујских структура власти како би се створили предуслови за ново друштво засновано на социјалној правди.

²⁹² Palavestra, P. 1965. *Knjizevnost Mlade Bosne* Sarajevo : Svetlost.

²⁹³ Гађиновић, В. *Писма и огледи*. Сарајево : Светлост, 1956.

²⁹⁴ Kropotkin P. *Francuska revolucija*. Zagreb : Zadružna štampa, 1936.

²⁹⁵ Рами, П. *Лаж парламентаризма и његова бескорисност за пролетаријат*. Сарајево : Међународна књижара, 1914.

Средином 19. века Бакуњинове пансловенске и револуционарне идеје нису имале ширу подршку у народу. Међутим, након пола века интензивне експанзије капитализма на Словенском Истоку и појаве модернистичко-превратничке културе, оне добијају нови замах. Инспиришу креативне делове становништва широм Европе, посебно омладине на Словенском Југу. Бакуњиновски „ненаучни социјализам” у симбиози са модернистичким „расним експресионизмом” постаје неисцрпни извор омладинског месијанства и изградње сопствене, сасвим особене стилске формације. Она посебно карактерише Димитрија Митриновића главног идеолога Младе Босне и југословенства. Према његовом доживљају времена, човечанство се непосредно пред Велики рат налазило на раскршћу, које означава крај „европског хегемонизма и материјалне цивилизацију” и почетак „моралне лепоте, мира и добре воље међу људима”.²⁹⁶ Пре тога, неопходно је порушити традиционалне европске институције културе које држи народе широм света у „бедном и нечовечном стању”. Европска модерна књижевност није понудила ништа ново још од времена Достојевског и Толстоја. Зато Митриновић саветује да се окренемо Истоку, а револуционарни преврат потражимо унутар словенског света. „Глас човечности биће опет глас расе словенске и понајпре је, праведно да он опет буде глас велике мајке са севера Русије безграничне у човечности”.²⁹⁷

Митриновић је у својим текстовима често користио концепт богочовека, преузет од руске православне мисли, тачније од Владимира Соловјева и његовог критичког идеализма. Идеја Богочовека говорила је да су традиционална религија и модерна цивилизација непотпуне у својој вери, јер права истина лежи у јединству вере у Бога и вере у човека – богочовеку. Фрагментираним и противречним истинама које одржавају свет подељеним, Митриновић супротставља Теорију Свега која ће све истине ујединити у једно сазнање и осећање свеобухватности. „У истину која погађа најсредишњије; осећајући све истине”. Једна од тих истина свакако је била народно уједињење Југословена, али и свих осталим „убогим масама којим се влада надмоћном нискошћу новца”. Ослобођено југословенство било је само једна карика у ланцу, која ће „потлачена крда претворити у грађане и људе”.²⁹⁸ Због искрене жеља и племенитости циља, Митровић је уверен да је истина на страни омладине. Наиме, свепрожимајуће истине не налазе се у спољном свету и позитивистичким наукама, већ дубоко у души и трептајима срца.

²⁹⁶ Митриновић Д. *Естетичке контемплација*. Босанска вила. св. 27 бр. 4-20, 1913.

²⁹⁷ Исто.

²⁹⁸ Исто.

О томе је говорио и Гађиновић у манифесту Млада Босна када каже да се стваралачка енергија налази „у нама самима”, а не у либералним и просветитељским идејама. Према младобосанском идеологу Босна и њен народ још увек су млади, непробуђени и ван културних токова. Према модернистичкој скали вредности то је значило да босанска патријархална култура има здраву основу и непомућене изворе животне енергије. Зато су утопијске пројекције новог сунца, нове вере и револуције изгледале много ближе потлаченом босанскохерцеговачком сељаку него грађанину модерне културе. Од кључне важности било је надоградити босанску патријархалну душу најпрогресивнијим културним струјањима, постати истовремено „човек западних манира и хајдук, који ће заурлати и повести бој за несрећне и погажене”.²⁹⁹

У тексту „Крик очајника” можемо пратити однос младобосанаца према старијим генерацијама и све чешћим политичким компромисима званичног Београда. Већ сам наслов указује на дубоку егзистенцијалну кризу омладине, осећај очајања и разочарања због модерних тенденција које доприносе физичком, умном и моралном пропадању српске нације. Главног кривца, по мишљењу аутора, налазимо управо у сопственим редовима: „Изграђен напорима и крвљу, наш мали живот треба да буде растрзан рукама свог властитог тела”.³⁰⁰ „Крик очајника” не проистиче из снаге спољашњег противника, већ из кукавичлука и пасивности домаћих политичарима. Он је такође последица српског догматског реализма који „доприноси томе да српски живот одаје утисак пустиње без споменика и сводова, да су српски кровови поцепани и српска душа под питањем”.³⁰¹ Материјализам, како истиче аутор, „секао је крила омладинском идеализму и невиној лепоти.” Радикална критика друштвено-политичке ситуације у Србији сведоче о дубоком расколу између младих и старих, постављајући Гађиновића у ред са најистакнутијим модернистима као што су Ујевић у Хрватској и Дис у Србији. Такође, она сведочи да Србија није изузетак, већ да се аутентични културни рат разбуктава широм Словенског Југа. Гађиновић и другови свакако нису били под контролом Београда, још мање неких центара моћи на Западу. Омладина је искључиво била ослоњена на сопствене снаге и интуицију, а за истину су узимали оно што су осећали. Ако су неком признавали ауторитет, били су то водећи филозофи и мислиоци 19 века, претежно руски, због чега се сматрају руском „идејном колонијом”.

²⁹⁹ Дедијер, В. *Сарајево 1914*. Београд: Просвета, 1966. стр. 389.

³⁰⁰ Гађиновић, В. *Писма и огледи*. Сарајево: Светлост, 1956.

³⁰¹ Исто.

Та душевна невиност омладинаца красила је књижевност Младе Босне и била у оштром контрасту са мрачном стварношћу. Из тог раскорака произилази атентат Богдана Жерајића, а касније и Гаврила Принципа. Требало је некога ко ће протрести српску садашњицу, покренути омладину из летаргије и пробудити дух борбености. Тај песимистички осећај младобосанских атентатора, али и читавог нараштаја, осликавали су стихови уклесани у једној од аустријских затворских ћелија „Тромо се време вуче и ничег новог нема, данас све ко јуче, сутра се исто спрема”. Ипак, њихов песимизам показао се као активан, онај који захтева рушилачку акцију као предуслов за изградњу нечег новог и позитивног. Пасивне су били свакодневне новинарске фразе о патриотизму које никако нису могле „надокнадити израз националне душе која беспримерно трпи”.³⁰²

Словенија

Најсевернија територије насељена јужним Словенима била је под јаким притиском германског империјализма. Словенцима нису призната никаква мањинска права, а званични језик у школама био је немачки. Карактеристично за све словеначке национално-ослободитељске програме током XIX века била је јужнословенска солидарност. За разлику од Хрвата и Срба нису гајили илузије да самостално могу изаћи на крај са Аустроугарском због чега своју егзистенцију везују искључиво за политичко јединство са осталим Јужним Словена. Индикативни су закључци са Југословенског конгреса у Љубљани 1870. године на коме учешће узима и извесни српски политичар Лаза Костић: „језичка и етничка сродност јужнословенских народа и неопходност даљег политичког повезивања”.³⁰³

Почетком 20 века, слично као у Хрватској, идеја југословенства ефикасно узурпирају политичких кругова из Беча. Оно што је требало да буде национално-либерално југословенство постаје унутрашња реформа Аустроугарске, реорганизација из двојне у тројну монархију. Компромитација југословенства најбоље се рефлектовала након противправне анексије Босне и Херцеговине: „Подржавамо анексију с очитом надом да је извршен први корак ка удруживању свих јужних Словена наше Монархије у државноправни самосталан организам под жезлом Хабсбуршке монархије”.³⁰⁴ Ову званичну државно-правну изјаву клерикалаца из Крањског покрајинског сабора јануара 1909. године, подржали

³⁰² Јефтић Б. *Усамљени*. Српска омладина Сарајево. бр. 10, 1913.

³⁰³ Prunk J. *Nacionalni programi u slovenačkoj političkoj misli*. Inštitut za zgodovino delaskova gibanja vol. 17, br. 3, str. 1-30, 1985.

³⁰⁴ Исто. стр. 10.

су и либерали, доказујући да између две највеће политичке странке у Словенији заправо не постоји суштинска разлика.

У тим тренуцима Словенија пролази кроз један од најтежих периода у својој историји. Сурови економски услови за живот натерали су 300.000 Словенаца на емиграцију, што је значило губитак шестине становништва у протеклих 30 година. Изгледало је као да је либерализација политичког живота и формирање националних политичких партија заправо допринела негативним тенденцијама. Ситан рад и грађанско-либерална демократија у условима колонијалне експлоатације показали су се неодрживим на дуги рок. Историјски тренутак захтевао је радикализацију и револуционарну акцију, а први који је у Словенији кренуо тим путем био је Франце Фабијанчић. Студирајући право у Бечу долази у контакт са југословенском омладином, у првом реду са вршњацима из Младом Босном. Њихов први сусрет одиграо се 1911. године, а Гађиновић ће га детаљно описати: „После два или три разговора у кафани Јозефинум, врло лако смо дошли до основе за заједничку акцију, што је представљало почетак српско-словеначког савеза за ослобођење”.³⁰⁵ Под његовим утицајем, почетком 1912. године, млади Фабијанчић покреће тајну омладинску организацију. На оснивачкој одбору било их је само 13, да би након две године организација бројала више од 500 чланова. Били су подељени у мале групе којима су руководили клавијадери, док су се обични чланови називали ковачи.

У међувремену, Франце Фабијанчић покреће и часописа Препород, по коме ће словеначки омладинци добити име. Цензури и претњама, препородовци супротстављају импулсивност, вољу и фанатични радикализам. Бескомпромисно су подржавали Србију против Аустроугарске, препознајући у њој Пијемонта будуће независне Југославије. Разобличавали су назадњачки католицизам, лажне пророке „слободе” и „прогреса” и постали прва политичка група у Словенији која југословенство тражи ван оквира Аустроугарске. Њима је већ од почетка било јасно да никакав компромис са Бечом није могућ и да је будући сукоб неизбежан: „Велика Немачка хоће да постане најмоћнија држава света, пред којом треба да приклоне своје главе сви народи (...) једни су за то да нам се одузме земља, други су опет за присилну германизацију, трећи хоће да нас све напросто поубијају”.³⁰⁶

Прилагођена коректним и умереним политичким изјавама, словеначка јавност са негодовањем је дочекала радикалну омладину. „Препородовци немају ауторитет да говори у име омладине. Они словеначки народ воде у самоубиство

³⁰⁵ Гађиновић, В. *Писма и огледи*. Сарајево : Светлост, 1956.

³⁰⁶ Дедијер, В. *Сарајево 1914*. Београд: Просвета, 1966. стр. 366.

и потребно их је забранити”.³⁰⁷ Међу словеначким политичарима владао је консензус о поштовању аустроугарског уставног поретка, а сваки позив на његово рушење разматран као егзистенцијална опасност. Већина политичара морала је јавно да се одрекне препородоваца као што је то урадила либерална странка на конгресу 1913. године: „Тражимо будућност словеначког народа једино у оквиру аустријске монархије. Одбацујемо сваку асоцијацију на сањарења која се појављују међу узаврелом омладином”.³⁰⁸

Генерацијски сукоб свој врхунац достиже 1912. године, када услед заостравања међународне ситуације и Балканских ратова политичари подлежу аустроугарском притиску, а омладина још жустрије наставља револуционарну борбу. У јавним полемикама са старијом генерацијом, препородовци су своју југословенску оријентацију образлагали не само у политичком већ и у цивилизацијском кључу. Из њихове перспективе, непробуђени народи Истока били су ближи словеначком народу, него западна буржоазија која је спутавала њихов морални и духовни развој. Афирмисали су повезивање са српском и хрватском културом, сматрајући да „ако Словенац жели да се ослободи својих националних тлачитеља, онда треба да гледа на Исток, а не на Запад”.³⁰⁹ Европску културу упоређивали су са пустом мочваром у којој је не могуће створити нове вредности. Сматрали су да Европи припада прошлост, а младом и непробуђеном словенству будућност: „Наша прва дужност је да пронађемо своје циљеве, нашу стваралачку снагу, нашу чежњу и нове културне хоризонте будућности. Сад је ред на нас. Цивилизација још није продрла у нас са таквом снагом као што је продрла у друге”.³¹⁰

Обично се Млада Босна узима за парадигматичан образац предратних омладинских покрета, који пред Велики рат обједињују будући југословенски простор.³¹¹ Ипак, главни младобосански идеолог лидерску улогу препушта управо својим вршњацима из Словеније: „најактивнији и најметодичнији (...) са својим практичним и трезвеним правцем – они су били незамењиви сарадници за нас идеалисте-сањалице”.³¹² Упечатљив пример блискости и

³⁰⁷ Turk, E. Značilnosti prepородovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno. Ljubljana, 1966. стр. 15.

³⁰⁸ Исто. стр. 16.

³⁰⁹ Исто. стр. 10.

³¹⁰ Lavrin, J. *Naša inteligenca in naša kultura*. Glas Juga. Ljubljana str. 19-23, 1914.

³¹¹ Andonovska, B. „Avangardno jugoslovenstvo predratne omladine.” *Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu*. Beograd : Institut za književnost i umetnost, 2021.

³¹² Гађиновић, В. *Писма и огледи*. Сарајево : Светлост, 1956.

идеолошког јединства два омладинска покрета проналазимо у писму младобосанца Живановића када описује реакцију Гађиновића на прво читање часописа Препород: „Скочио је са столице, чврсто ухватио за руку свог саборца и рекао; Ово су они нови за којима ми чезнемо и које тражимо. Ти ће да загрме једном”.³¹³ Тако је заиста и било. Нови словеначки часопис под називом Глас Југа, штампан почетком 1814. године и званично постаје прво гласило уједињене југословенске омладине. У њему можемо пронаћи ауторе из свих делова Словенског Југа, текстове писане на ћирилици, латиници, српском, словеначком...

Препородовци су се углавном придржавали Митриновићевог револуционарног програма. Међутим, више од осталих, забрињавала их је судбина словеначког језика и културног наслеђа. Из тог разлога нису били за асимилацију са Србима и Хрватима, већ за неку врсту федерализма. По њиховом мишљењу, за почетак, југословенство је имало да ојача индивидуалност посебних племена, а тек онда, у некој даљој перспективи, природно и органски допринесе формирању интегралног југословенства. Ту идеју, док је Бугарска и даље била у оптицају добро је изразио Фабијанчић: „На основу међусобне равноправности, племенског укрштања и културног јединства остварити уједињење у једну нову и недељиву југословенску нацију са четвороструком традицијом, са четвороструким националним херојима, четвороструког садржаја. Биће ово четвороструко крвно венчање на које ће сваки Југословен донети чак и свој мираз, а заједнички језик ће доћи природним развојем”.³¹⁴

Био је то програм пројектован за будућност, ослоњен на нове идеје и визије, „део ширег процеса интензивног и трајног укључивања различитих народа у светске историјске токове”, иако права реч још увек изостаје, аутор текста има у виду антиколонијализам, што потврђује у наставку: „Они који су малим народима ускраћивали могућност повезивања са сродним етничким групама и стварање сопствених националних култура, у суштини су ометали светски развој и одржавали потлаченост ових народа”.³¹⁵ Приступ националној култури Августа Јенка разликовао се од званичног либерализма по томе што је био против пресађивања европских грађанских института: „Прихватање страних културних елемената значи смрт сваке индивидуалности, а самим тим и

³¹³ Дедијер, В. *Сарајево 1914*. Београд: Просвета, 1966.

³¹⁴ Kolar, I. *Vladimir Dedijer Sarajevo 1914*, in Ponikvar, A, *Preporodovci proti avstriji*. Ljubljana : Boreč str. 394-404, 1970.

³¹⁵ Avgust, J. *Jenkov program*. Glas Juga. Ljubljana str. 1-4, 1914.

умањење опште културе.”³¹⁶ Желели су да изграде посебан тип интелигенције, ослободу на народну душу. Веровали су да међу њима постоји здраве, неискоришћене и латентне енергије чија ће искра преобразити цео свет: „Знамо да је мисија Југославије велика и узвишена. Југословени ће заузети место западњака, пробудиће успавану енергију Словена и показати јој прави пут. Они ће доказати свету да је могуће створити нови концепт нације, ствараће га својим примером (...) свака индивидуалност, сваки најмањи део ће слободно одлучивати о свим питањима, а нас ће спојити љубав према нашој благословеној земљи и немилосрдна борба против туђинске, непријатељске расе”.³¹⁷ Почетком Великог рата, овај млади словеначки утописта заједно са Фабијанчићем тајно ће прећи на српску територију и пријавити се у добровољце. Обојица су погинула већ у првој години рата. Ваљало би истаћи и Ивана Ендлихера који умире у аустроугарском затвору, незванично осуђен као један од организатора Сарајевског атентата. Била су то три најутицајнија ауторитета словеначког покрета Препород, три жртве чији допринос југословенском уједињењу ни најмање не заостаје за видовданским јунацима.

Закључак

У тренуцима када је либерално југословенство у јужнословенским земљама под Аустроугарском било у потпуности компромитовано идејом тријализма, а званична Србија, под сталним војно-политичким притисцима Беча, била принуђена да се помири са статусом Босне и потражи компензацију на југоистоку, на историјску сцену ступа револуционарна југословенска омладина. Управо у моментима највеће депресије и осећаја безизлазности непосредно пред Велики рат млади нараштај, готово самостално, држи фронт против вишеструко надмоћнијег непријатеља. Непоколебљива у својој решености, југословенска омладина постала је симбол нове енергије „нејуначким временима упркос”. Њихов дух је био покретачка снага која је одржавала идеју југословенства живом. Културно-просветитељски рад, безброј уметничко-политичких памфлета и брошура, грађанска непослушност, протести, ђачки штрајкови, али и четири атентата на аустроугарске званичнике – све ово чинило је срж активности југословенске омладине, која је за југословенско уједињење учинила више него било која друга организација. Осим што су били за рушење Аустроугарске и стварање југословенске државе на равноправним основама, припадници револуционарне омладине били су изразито анти-грађански настројени. Можда

³¹⁶ Исто.

³¹⁷ Исто.

чак и више од аустроугарског империјализма, мрзели су домаће „грађанисте” који су омладинском идеализму супротстављали реализам, оправдавајући „ситан рад” и сопствени опортунизам. Корен зла видели су у савременој западној култури, која је, по њиховом мишљењу, морално и духовно обезвређивала традиционалне културе.

Пореклом из Европе, модернистичка култура развијала се у напетости између слободног појединца и друштвених конвенција, добивши епитет индивидуалистичке и субјективне стилске формације. Међутим, међу Јужним Словенима у полу-колонијалном статусу, модернизам је попримио сасвим другу димензију. Он је отворио врата специфичном југословенском национализму, веровању да млада и непробуђена словенска раса тек треба да каже своју реч, препороди Европу и започне нову страницу општечовечанског развоја. Ирационална револуционарност и експресионистичка блискост повезала је јужнословенску омладину у органску целину. Тако је модернизам постао више од естетике — постао је начин да се оправда и артикулише револуционарна борба за југословенско уједињење.

Након грандиозне победе у Великом рату, нови краљ Јужних Словена, Александар, одлучио се за политику вестернизације, прихватајући идеје "Нове Европе" која је у суштини представљала наставак старе. Краљев прозападни курс значио је повратак традиционалном европском класицизму и демократском либерализму, изградњу грађанско-буржоаске класе са њиховим омиљеним ларпурлартизмом. Уместо да крене у стварање нове аутохтоне јужнословенске културе, краљ Александар се определио за централистичку политику интегралног југословенства. Највеће разочарање дошло је с одлуком о помиловању политичара који су се до недавно заклињали на верност Аустроугарској, док се револуционарна омладина, затварана по аустроугарским казаматима оставља по страни. Одбацивање највећих револуционарних бораца имало је трагичне последице: Черина је завршио у душевној болници, Гађиновић је отрован под мистериозним околностима, док се Ујевић самоиницијативно повукао из јавног живота.

Краљевина СХС постала је највећа ноћна мора управо оних који су највише страдали за њу. Ипак, револуционарна и превратничка култура наставила је своју егзистенцију и у новој Југославији, налазећи свој пут кроз различите културне покрете и уметничке експерименте. Било је то златно доба југословенског модернизма, културе која је упркос свом врхунцу остаје на маргинама, као "резервна култура". У том контексту се посебно истичу зенитизам Љубомира Мицића, суматризам Милоша Црњанског, експресионизам Станислава Винавера и Пламен Мирослава Крлеже. Све су то били књижевно

стилске формације које су своје корене вукли из предратне револуционарне књижевности, стратешко-културно оријентисане у правцу Исток.

ЛИТЕРАТУРА

Ajzenhamer, V. *Strateške studije u službi hegemonije: pogled na stratešku kulturu iz ugla druge generacije*. Vojno Delo, Vol. 72 br. 4, 2020.

Andonovska, B. *Avangardno jugoslovenstvo predratne omladine. Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu*. Beograd : Institut za književnost i umetnost, 2021.

Avrust, J. *Jenkov program*. Glas Juga. Ljubljana str. 1-4, 1914.

Čerina, V. *Naša reč*, Val – Glasilo hrvatske i srpske omladine. Zagreb br. 1, 1911.

Čerina, V. *Pjesme, proza, članci, eseji i zapisi*. Split : Slobodna Dalmacija, 1977.

Horvat, J. *Pobuna omladine: 1911-1914*. Zagreb : Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2006.

Johnston, A. Thinking about Strategic Culture. *International Security*, Vol. 19 br. 4. Cambridge The MIT Press, 1995.

Klein, B. Hegemony and Strategic Culture: American Power Projection and Alliance Defence Politics. *Review of International Studies* Vol. 14, br. 2. Cambridge: University Press, 1988.

Kolar, I. *Vladimir Dedijer Sarajevo 1914*, in Ponikvar, A, *Preporodovci proti avstriji* Ljubljana: Boreč str. 394-404, 1970.

Kropotkin P. *Francuska revolucija* Zagreb : Zadržna štampa, 1936.

Lavrin, J. *Naša inteligenca in naša kultura*. Glas Juga. Ljubljana str. 19-23, 1914.

Palavestra, P. *Knjizevnost Mlade Bosne* Sarajevo : Svetlost, 1965.

Prunk J. *Nacionalni programi u slovenačkoj političkoj misli*. Inštitut za zgodovino delaskova gibanja vol. 17, br. 3, str. 1-30, 1985.

Snyder, J. The Soviet Strategic: Implications for Nuclear Options. A project Air Force report prepared for the United States. Santa Monica, CA: RAND Corporation R-2154-AF, 1977.

Turk, E. *Značilnosti preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno*. Ljubljana, 1966.

Ujević T. *Kritike, prikazi, članci, polemike: o hrvatskoj i o srpskoj književnosti*. Zagreb : Znanje, 1965.

- Вучковић Р. *Поетика српске авангарде*. Београд : Службени Гласник, 2011.
- Гађиновић, В. *Писма и огледи*. Сарајево : Светлост, 1956.
- Дедијер, В. *Сарајево 1914*. Београд : Просвета, 1966.
- Дучић, Ј. Споменик Војиславу. *Александар Белић, 2018 српски лингвиста века*. Стр. 179–184, 1901.
- Јефтић Б. *Усамљени*. Српска омладина Сарајево. бр.10, 1913.
- Ковић М. *Уједињење и Ослобођење*. Политика, 2017.
- Манојловић, Т. *Основе и развој модерне поезије*. Београд : Филип Вишњић, 1987.
- Митриновић Д. *Естетичке контемплација*. Босанкса вила. св. 27 бр. 4-20, 1913.
- Рами, П. *Лаж парламентаризма и његова бескорисност за пролетаријат*. Сарајево : Међународна књижара, 1914.
- Скерлић Ј. *Српски књижевни гласник 1901-1911*. Београд : Давидовић, 1911.
- Скерлић Ј. *Писци и књиге 5*. Београд : Просвета, 1964.
- Скерлић, Ј. *Лажни модернизам у српској књижевности*. Петковић, Д. 2000. *Можда спава и друге песме*. Београд : Српска књижевна задруга. Стр. 69-76, 1912.